

De Lange van Wijngaerden

De patriot die geschiedenis schreef

Colofon

ISBN: 978 94 6365 249 0

1e druk 2020

© 2020, drs. Jean-Philippe van der Zwaluw

Exemplaren zijn te bestellen via de boekhandel
of rechtstreeks bij de uitgeverij:

Uitgeverij Elikser

Ossekop 4

8911 LE Leeuwarden

www.elikser.nl

Vormgeving binnenwerk en omslag: Evelien Veenstra

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

De Lange van Wijngaerden

De patriot die geschiedenis schreef

drs. Jean-Philippe van der Zwaluw

Drieënveertigste verzameling bijdragen

Voor mijn ouders

Inhoud

Inleiding	9
1. Een jongen van stand	15
2. Van student tot vroedschapslid	41
3. Regent in opkomst	67
4. Leidsman der Goudse patriotten	95
5. Hoofdrolspeleer in prinsessendrama	125
6. Commandant in het Vliegend Leger	156
7. Koerier en vluchteling	187
8. Onderduiker in eigen land	216
9. Aan de wieg van de Bataafse Republiek	248
10. Verdediger van Holland	280
11. Kritische volksvertegenwoordiger	309
12. Adviseur van de koning	336
13. Geschiedschrijver van Gouda	365
14. Nalatenschap	405
Nabeschouwing	423
Verantwoording en dankwoord	431
Bijlage 1 Provisorisch overzicht Goudse regenten De Lange	433
Bijlage 2 Lofdicht op C.J. de Lange van Wijngaerden 1783	440
Bijlage 3 Overzicht functies C.J. de Lange van Wijngaerden	442
Bijlage 4 Overzicht nagelaten bezittingen C.J. de Lange van Wijngaerden	445
Noten	450
Geraadpleegde bronnen	509
Register	536

Inleiding

De jaren tussen 1765 en 1832 behoren tot de roerigste uit onze geschiedenis, waarbij de periode 1783-1815 gerust de turbulentste mag worden genoemd. In deze ruim drie decennia verandert ons land van een confederale republiek waarin steden en gewesten de dienst uitmaken met een stadhouder als tegenwicht, zoals dat al eeuwen gebeurde, in een unitaire monarchie waarin een koning regeert met vertegenwoordigers van adel en gegoede burgerij als tegenwicht, zoals die aan de basis van ons huidige staatsbestel ligt. Deze diepgaande verandering voltrekt zich allesbehalve geleidelijk en geruisloos. Het proces gaat gepaard met partijstrijd en burgeroorlog, gewestelijke en internationale conflicten, dreigende en feitelijke militaire aanvallen, invasies en bezettingen, en vluchtelingen die massaal vertrekken dan wel terugkeren. In geen enkele andere periode ondergaan de Noordelijke Nederlanden zo vaak naams- en regimewisselingen, met alle spanningen, nieuwe regels, ontwikkelingen, rivaliteiten en problemen die daarbij komen kijken.

Tussen 1783 en 1795 leeft de inwoner van Gelderland, Holland, Zeeland, Friesland, Utrecht, Overijssel, Groningen (Stad en Ommeland) en Landschap Drenthe en die van de Generaliteitslanden – Staats Brabant (Noord-Brabant), Staats-Overmaas en Staats-Opper-Gelre (Limburg), Staats-Vlaanderen (Zeeuws Vlaanderen) en Wedde en Westerwolde (Zuidoost-Groningen) – in de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën of Nederlanden. Deze is in 1588 de facto ingesteld toen de Staten-Generaal de zgn. *Justificatie of Deductie* uitvaardigden, opgesteld door de Goudse pensionaris François Vranck, hoewel de tekst strikt genomen niet van een republiek spreekt en de optie van een prins of vorst openlaat. De *Justificatie of Deductie* benoemt de soevereine macht van steden en edelen ('de Staten') binnen de zeven gewesten of landen, en de soevereiniteit van die landen in zaken die het stedelijke of regionale overstijgen. Een eventuele vorst of diens plaatsvervanger, de stadhouder, dient deze autonomie te respecteren en mag nooit de soevereiniteit naar zich toe trekken. De soevereiniteit kan niet bij individuele personen berusten.

Vanaf 1783 worden weliswaar hervormingen en contra-hervormingen doorgevoerd als gevolg van verschuivingen in het machtsevenwicht, maar naam en staatsrechtelijke inrichting blijven grosso modo gehandhaafd. In 1795 wordt de aloude republiek evenwel, mede onder Frans-revolutionaire druk, omgevormd tot Bataafse Republiek en worden de eerste fundamentele veranderingen doorgevoerd. De nieuwe republiek moet in 1801 alweer

plaatsmaken voor het Bataafs Gemenebest. Rutger Jan Schimmelpenninck voert hierin als raadpensionaris vanaf 1805 een verdere centralisatie van het bestuursapparaat door. Deze tendens tot centralisatie zet door als in 1806 het Koninkrijk Holland wordt ingesteld. Voor het eerst krijgen de Nederlanden met een monarchaal stelsel te maken, met Lodewijk Napoleon als koning. In 1810 wordt dit koninkrijk echter alweer opgeheven omdat Napoleon ons land bij zijn keizerrijk inlijft en in departementen opsplijst. Deze situatie duurt tot 30 november 1813, wanneer erfprins Willem Frederik van Oranje-Nassau terugkeert in een land dat zich subiet weer van Frankrijk afsplijst en provisorisch het Vorstendom der Verenigde Nederlanden wordt gedoopt. Het jaar daarop wordt dit vooruitlopend op de verwachte nieuwe staatkundige situatie alvast verenigd met de Zuidelijke Nederlanden (België). Na het Congres van Wenen in 1815 krijgen deze verenigde gebieden officieel de naam Koninkrijk der Nederlanden en de erfprins wordt koning Willem I. Hoewel nadien vele staatkundige en met name democratische hervormingen zullen worden doorgevoerd en België zich in 1830 weer zal afscheiden, leven wij tot op de dag van vandaag in dit koninkrijk.

Met zeven elkaar opvolgende landsnamen, regimes en politieke systemen in amper twintig jaar mogen de gebeurtenissen tussen 1783 en 1815 dus gerust van essentieel belang voor onze staatsvorming worden genoemd. Gezien de vele pamfletten, vlugschriften, artikelen, boeken en andere publicaties die in deze periode zijn verschenen, kunnen we stellen dat de mensen zich hiervan toen ook reeds bewust waren. Van scherpe paskwilen (anonie-me pamfletten waarin een persoon of groep wordt belasterd en beledigd) en gedegen staatsrechtelijke verhandelingen in de periode waarin patriotten en prinsgezinden elkaar bestrijden via revolutionaire en antirevolutionaire geschriften tijdens Bataafse Republiek en Gemenebest tot pleidooien voor en tegen het Koninkrijk Holland dan wel de inlijving bij het Franse Keizerrijk. En hoewel de interesse voor deze door verdeeldheid gekenmerkte periode na 1815 snel verflauwt vanwege de sterke behoefte aan eensgezindheid, neemt deze de laatste tijd weer toe met het besef dat in deze relatief korte maar wel zeer intense periode de grondslagen van ons huidige staatsbestel zijn gelegd.

Wie een niet onbelangrijke rol in deze gebeurtenissen heeft gespeeld, en wiens naam op enig moment op ieders lippen in grote delen van Europa heeft gelegen, is mr. Cornelis Joan de Lange, Vrijheer van Wijngaerden en Ruygbroek (1752-1820), bij velen kortweg bekend als De Lange van Wijngaerden. Deze loot van een oude Goudse patriciërsstam, opgeleid als jurist, is vanaf 1 januari 1778 lid van de Goudse vroedschap. Hij ontpopt zich in de jaren die

volgen als een overtuigd patriot, die oprichter, commandant en financier van het Goudse vrijkorps wordt, diverse politiek getinte artikelen schrijft, in de Goudse vroedschap duidelijk stelling neemt en burgers regelmatig helpt met het indienen van rekesten. Dat zijn naam in Berlijn, Parijs, Londen en andere Europese hoofdsteden bekend raakt, dankt hij aan één gebeurtenis: de aanhouding van prinses Wilhelmina van Pruisen, echtgenote van erfstadhouder prins Willem V, bij haar poging incognito vanuit Nijmegen naar Den Haag te reizen. Cornelis Joan de Lange van Wijngaerden wordt op die fameuze 28 juni 1787 'de man van Goejanverwellesluis', en zal dat ook altijd blijven.

De Lange van Wijngaerden is echter veel meer dan alleen 'de man van Goejanverwellesluis', die door genoemde aanhouding een gewelddadige staatsgreep door Willem V en diens aanhangers verijdelt, en die tevens ongewild de aanzet geeft tot een Pruisische invasie in de Republiek. Hij is ook een van de eerste slachtoffers van Willem V en diens Pruisen die het speciaal op hem hebben voorzien. De inval maakt een einde aan zijn politieke carrière en dwingt hem het land te ontvluchten. Hij verblijft enige tijd in Parijs, vestigt zich daarna in Brussel, en zijn rol op het politieke toneel lijkt uitgespeeld. Maar als in 1795 de zaken in de Republiek een keer ten gunste van de patriotten nemen, met dank aan de Franse revolutionaire troepen, duikt hij weer op in Den Haag, en begint aan een nieuwe politieke carrière. Bovendien vindt hij nog tijd om de oude geschiedenis van Gouda, de stad van zijn voorvaderen, te bestuderen. Dat laatste is ook de reden waarom hij in de eenentwintigste eeuw bij velen in die stad nog altijd bekend is. Hij brengt namelijk drie imposante boeken over dit onderwerp uit, die voor onderzoekers tot op de dag van vandaag een gezaghebbende referentie vormen. Zijn kennis van charters, oorkondes, resoluties en privileges, alsmede van genealogische stukken, penningen, brieven, memoires, aantekeningen en vrijwel vergeten anekdotes en details is enorm, en hij ziet kans vóór zijn dood in 1820 een groot deel van die geestelijke rijkdom aan het nageslacht door te geven.

Er zijn vanaf medio twintigste eeuw verscheidene teksten aan De Lange van Wijngaerden gewijd, de patriot die bij Goejanverwellesluis figuurlijk en later in zijn Huis te Oud Wassenaar letterlijk geschiedenis schreef. Zo verschijnen in 1952 en 1954 in de *Zuid-Hollandse Studiën* van de hand van Adrianus Albertus Johannes Rijksen twee biografische artikelen over hem.² Verder krijgt hij van Jan Schouten in 1980 een plek in diens portrettenreeks *Wie waren zij? Een reeks van Goudse mannen en vrouwen, die men niet mag vergeten*.³ Als Lidewij Herstel-de Koekkoek in 1990 over het pand Westhaven 52 schrijft, in Gouda bekend als de burgemeesterswoning, mag De Lange van Wijngaerden, die

dit huis zo'n vijfendertig jaar in eigendom had, uiteraard niet ontbreken.⁴ Henny van Dolder-de Wit publiceert in 1995 een artikel over De Lange van Wijngaerdens inzet voor de Sint-Janskerk in de *Tidinge van Die Goude*.⁵ En Koen Goudriaan wijdt in 2003 een artikel in *Holland Historisch Tijdschrift* aan de resultaten van diens genealogische studies.⁶ Begin eenentwintigste eeuw worden, in het licht van de technologische ontwikkelingen, ook webpagina's aan hem gewijd, zoals bij Wikipedia, de Goudse Canon, Parlement en Politiek, en Wikiwand.

Een aparte vermelding op deze plek verdient Helma Rietmeijer, die haar doctoraalscriptie geschiedenis aan mr. Cornelis Joan de Lange van Wijngaerden wijdt. Ze verdedigt deze in december 1988 aan de Rijksuniversiteit Utrecht. Haar scriptie⁷ is met name gericht op de verreweg turbulentste periode uit zijn leven, de jaren 1787-1798. Haar tekst is goeddeels gebaseerd op de *Anecdotes Historiques et Politiques pour servir d'éclairissement au mémoire du citoyen Caillard dans le tableau Historique et Politique de 1786 à 1796 par l'ex ambassadeur Ségur avec de pièces originales et authentiques*. De Lange van Wijngaerden heeft deze *Anecdotes* op enig moment aan het papier toevertrouwd en genoemde historica heeft ze in de archieven ontdekt en ten behoeve van haar scriptie uit het Frans vertaald. Ze bieden niet alleen een goed en gedetailleerd inzicht in de gedachtenwereld van De Lange van Wijngaerden, maar ook een nauwgezet verslag van bepaalde gebeurtenissen die niet of nauwelijks uit andere bronnen hadden kunnen worden gereconstrueerd. Ik heb voor bepaalde delen van dit boek dan ook, met toestemming van mevrouw Rietmeijer, dankbaar van deze scriptie gebruik gemaakt.

Want ondanks alle aangehaalde publicaties is er tot nu toe nog geen volledige biografie over deze historisch belangwekkende persoon geschreven. Er liggen nog veel vragen op tafel waarvan de beantwoording een beter licht kan werpen op zijn rol in tal van ontwikkelingen en gebeurtenissen. Waar is hij geboren en onder welke omstandigheden is hij opgegroeid? Wie waren zijn naaste familieleden en welke rol speelden zij in zijn leven? Wat waren zijn idealen, hoe kwam hij eraan en wat vond hij het belangrijkste? Met wie had hij zich in zijn politieke bestaan alsook in zijn privéleven verbonden, als vriend, geestverwant en/of bondgenoot? Wat heeft hij betekend voor de vrije heerlijkheid Wijngaerden en Ruygbroek? Wat deed hij in de periode tussen 28 juni 1787, het 'incident' bij Goejanverwellesluis, en 24 januari 1795, zijn verkiezing in de Provisionele Municipaliteit van Gouda? Kwam hij rond laatstgenoemde datum inderdaad 'terug met de Franse troepen', zoals soms wordt geschreven, of ligt het net even anders? Wat was vanaf 1795 zijn inbreng in het be-

stuur van stad, provincie en staat? En zijn er nog sporen van zijn persoon, leven en werk te vinden?

Om op deze en andere vragen antwoord te kunnen geven, moeten we zowel van zijn persoon als van zijn omgeving een beeld schetsen. Vanwege de omvang en de complexiteit van die staatkundige en maatschappelijke context zal de nadruk hierbij uiteraard liggen op hoofdlijnen en op ontwikkelingen en gebeurtenissen die hem hebben beïnvloed of waarbij hij zelf betrokken is geweest. De huidige kennis over De Lange van Wijngaerden vertoont flinke hiaten. Dit boek beoogt deze lacunes op te vullen en een gedetailleerd portret te schetsen van een man die door zijn patricische afkomst was voorbestemd om een functie in het stadsbestuur van Gouda te vervullen, en die in onze turbulentste staatkundige jaren in het brandpunt van de nationale en zelfs even van de Europese politiek kwam te staan en zich aldaar staande moest zien te houden. Een man die ook belangrijke nevenfuncties heeft vervuld waarvan de resultaten soms nog steeds zichtbaar zijn, en die na zijn terugtreden uit politiek en bestuur een imposant geschiedkundig oeuvre heeft opgesteld dat nog steeds regelmatig als referentie wordt gebruikt.

Gezien zijn rol in de historische ontwikkeling van ons land en zijn opmerkelijke levensloop is hij dus zeker een biografie waard. En aangezien het in 2020 precies tweehonderd jaar geleden is dat mr. Cornelis Joan de Lange, Vrijheer van Wijngaerden en Ruygbroek, is overleden, leek me dat een goed jaar om deze levensbeschrijving van de persen te laten komen. Deze trotse Gouwenaar en bijzondere Hollander schreef in menig opzicht geschiedenis, hoog tijd om de zijne eens op te tekenen.

Rijswijk, mei 2020.

1. Een jongen van stand

Cornelis Joan de Lange, zoals hij bij zijn geboorte nog heet, aanschouwt in september 1752 het levenslicht. Toch dienen we ons verhaal enkele decennia eerder te beginnen, omdat we anders enkele belangrijke door hem gedane keuzes niet goed kunnen plaatsen. Hij wordt geboren in Gouda, in een aanzienlijke familie die vele generaties lang regenten aan de stad heeft geleverd (zie bijlage 1 voor een overzicht), maar opvallend genoeg uit ouders die juist geen van beiden in de stad zijn geboren. Zijn vader Bonaventura de Lange kwam in het Zuid-Nederlandse Doornik ter wereld en zijn moeder Quirina Jacoba van Gelre in het Zeeuwse Zierikzee. Een van onze eerste vragen dient dan ook te zijn: Hoe valt dit te verklaren? En vervolgens: Welke gevolgen heeft dit voor Cornelis Joan gehad? Hij zal later altijd de sterke band van zijn familie met Gouda benadrukken en op enig moment zelfs met allerlei genealogische documenten, penningen, wapenschilden en andere objecten trachten aan te tonen dat hij via de familie De Vrije van de adellijke heren Van der Goude afstamt.⁸ Wilde hij zich graag een 'nobele' afkomst verschaffen zoals zovele patriciërs in zijn tijd? Of speelde ook mee dat hij zijn connectie met, plaats in en liefde voor zijn geboortestad nog eens wilde onderstrepen?

Hoe het ook zij, we moeten voor het begin van ons verhaal enkele generaties terug. Want hoewel de familie De Lange in 1752 aantoonbaar al minimaal sinds de vijftiende eeuw met slechts een onderbreking van enkele jaren in Gouda aanwezig is geweest en bestuursfuncties heeft vervuld, geldt dat opvallend genoeg niet voor de tak waar Cornelis Joan van afstamt. Deze tak heeft de stad in 1679 verlaten om er pas in 1730 terug te keren. Onze schets van de ontwikkelingen in de Republiek, Holland en Gouda dient dus in het vierde kwart van de zeventiende eeuw te beginnen om de afkomst van Cornelis Joan en de stand van zaken ten tijde van zijn geboorte enigszins inzichtelijk te maken.

Na de gruwelmoord op de gebroeders Johan en Cornelis de Witt in 1672 neemt de macht van stadhouder Willem III in de Republiek en in Holland hand over hand toe. Waar mogelijk benoemt hij in steden regenten die hem gunstig gezind zijn en verleent hij voorrechten aan zijn vrienden. Als hij in 1688 samen met zijn Engelse vrouw Mary Stuart II op verzoek van de protestantse edelen de Engelse koning, zijn schoonvader Jacobus II, afzet en diens plaats op de troon inneemt, ontstaat er voor onze Republiek een staatsrechtelijke constructie met enkele voordelen maar vooral veel nadelen. Het voor-

deel is dat de Republiek vanaf 1688 een alliantie kan vormen met Engeland, waarmee zij tussen 1652 en 1674 drie grote zeeoorlogen om de heerschappij op zee heeft uitgevochten. Deze alliantie betekent dat er tussen de landen en vooral op de zeeën en oceanen eindelijk een bestendige vrede mogelijk is. Een vrede die heel bevorderlijk is voor de handel en daarmee voor de welvaart in de Republiek. Het nadeel is echter, dat de afgunst der Engelsen op de Hollandse en Zeeuwse zeehandel ondergronds gaat, en nu gestaag en met andere middelen kan worden botgevierd. Een trend die genoemde handel en welvaart van de Republiek uiteraard ondermijnt.

Het koningschap van Engeland en Schotland bezorgt Willem III meer aanzien dan het stadhouderschap van de Republiek, hoewel zijn macht er binnen het politieke systeem geringer is. Na 1688 bevindt hij zich dan ook meestal aan de overzijde van de Noordzee. Vanaf zijn troonsbestijging stimuleert hij vooral de macht en rijkdom van zijn nieuwe koninkrijk met zijn nieuwe hoofdstad Londen, ook als dat ten nadele van de Republiek gaat. Al vóór 1700 is te zien, dat Amsterdam geleidelijk aan belang inboet, en dat de economie van onze gewesten over haar hoogtepunt heen is. De Gouden Eeuw is voorbij. De economie groeit nog wel, maar die groei zwakt af. Desondanks heeft de Republiek nog wel macht, vooral op zee met haar marine en handelsvloot, en kent ze nog een behoorlijke welvaart. Als Willem III in 1702 kinderloos overlijdt, besluiten de Staten van Holland en West-Friesland en vier andere gewesten geen opvolger te benoemen en breekt het Tweede Stadhouderloze Tijdperk aan. De staatsrechtelijke band met Engeland, dat in 1707 officieel zal samengaan met Schotland, wordt verbroken.

Lodewijk XIV heeft zijn troepen in 1701 de Spaanse Nederlanden ingestuurd en heeft de daar gelegerde Staatse troepen verdreven. Daarom sluit de Republiek – die geen grens met Frankrijk wil – zich wel aan bij de Grote Alliantie (o.a. Engeland, Schotland, Pruisen en Oostenrijk) die zich ten doel stelt een Frans-Spaans machtsblok te voorkomen. Deze Spaanse Successieoorlog⁹ zal tot 1713 duren, de omvang van het Staatse leger tot 120.000 man doen groeien en een enorme aanslag op de schatkist van de Republiek doen. De hoge uitgaven voor het leger gaan ten koste van de marine, wat ertoe leidt dat de Britten in deze jaren definitief een overwicht op zee krijgen. Na afloop krijgt de Republiek krachtens de Vrede van Utrecht en het in november 1715 ondertekende Antwerpse Barrière-verdrag wel het recht om troepen in vestingen in de (Spaanse) Zuidelijke Nederlanden te legeren: Meenen, Doornik, Veurne, Warneton, IJperen en fort De Knokke. Staatse troepen zullen deze vestingen bezetten ten einde Frankrijk door een 'ijzeren gordel' in toom te houden.¹⁰

Na 1713 zwakt de economische groei door de Britse overheersing op zee nog sterker af. De koloniale handel neemt af doordat de Engelsen voortaan met voordelen op Spanje en haar koloniën mogen varen, de werkloosheid neemt toe omdat niet alleen de handel terugloopt maar ook vloot en leger worden afgeslankt, en de belastingen worden verhoogd om de vanwege de jarenlange oorlogen hoge staatsschuld te kunnen aflossen. Veepest, overstromingen en enorme verliezen als gevolg van aandelenspeculatie (windhandel) leiden ertoe dat er vanaf 1720, ondanks de nu eindelijk in heel Europa geldende vrede, zelfs sprake is van krimp. In brede kring wordt gemopperd op 'de regenten', die als vanouds de lucratieve baantjes onder hun familieleden verdelen en telkens onderling trouwen om de rijkdom in een kleine kring te houden. Zij zijn ook minder dan voorheen in de steeds riskantere handel actief, maar beleggen liever in de veilige en door de langjarige oorlog met Frankrijk hoge staatsschuld.¹¹ Op verschillende plaatsen laait de aloude strijd tussen republikeinen of staatsen en orangisten of prinsgezinden op. De regenten doen er intussen alles aan om de Republiek, na decennia van verwoestende en kostbare oorlogen, buiten nieuwe gewapende zee- en landconflicten te houden. Dit gaat zo'n drie decennia redelijk goed, al moet de vrede regelmatig met geld, gebiedsverlies en diplomatieke vernedering worden afgekocht.

Als Frankrijk in 1745 opnieuw de – sinds 1713 Oostenrijkse – Nederlanden binnenvalt, bereikt de strijd na twee jaar een kantelpunt. Hoewel de regenten het Staatse leger een jaar eerder al op oorlogsterkte hebben gebracht, leiden deze troepen de ene nederlaag na de andere en worden ze steeds verder teruggedreven. Als Franse troepen in 1747 de Republiek binnentrekken, Staats-Vlaanderen om precies te zijn, hebben de regenten geen andere keus dan gehoor te geven aan de steeds luidere roep vanuit het volk om een stadhouder. Prins Willem IV, neef van Willem III, sinds 1729 meerderjarig en stadhouder van Groningen, Drenthe en Gelderland en sinds 1731 van Friesland, wordt nu ook in Holland, Zeeland, Utrecht en Overijssel aangesteld. Hij trekt veel macht naar zich toe. Zo wordt het stadhouderschap bijvoorbeeld erfelijk verklaard en krijgt hij in sommige steden het recomandatierrecht voor de op te maken nominaties bij vacatures in de vroedschap.¹² De militaire nederlagen blijven elkaar echter opvolgen, tot de Vrede van Aken in 1748 een eind aan de oorlog maakt. De vrede stelt hem in staat in diverse steden de wet te verzetten oftewel nieuwe, hem gunstiger gezinde regenten aan te stellen.

In feite grijpt hij niet zo hard in als sommigen van zijn aanhangers hadden gewenst. Alleen daar waar ernstige conflicten een stedelijke regering verlammen of de afkeer van de burgerij tegen bepaalde regenten groot is, worden

veel regenten vervangen. In andere steden houdt de wetsverzetting vooral in dat enkele oudere regenten plaats moeten maken voor jongere. In Gouda moeten oudgedienden Huybert van Eyck (vroedschapslid sinds 1705), Reinier Crabeth (1711), mr. Willem van den Kerckhoven (1712) en mr. Adriaan van Groenendyck (1718) wijken, en worden eigenlijk alleen mr. Gerard Hendrik Storm, Heere van Hogeveen (1728) en mr. Pieter van Heuven (1737) vroegtijdig geremoveerd.¹³ Deze zes worden vervangen door mr. Jan van Alphen, dr. Willem van der Hoeve, mr. Gualtherus de Moor, Bastiaen van Ravensberg, Jacob Blom en mr. François de Meij.¹⁴ De vroedschapsleden die hun zetels behouden, kijken vaak op de nieuwkomers neer, die ze als gunstelingen van de prins en soms ook als buitenstaanders zien en als '48ers' aanduiden.

Drie jaar later overlijdt prins Willem IV. Daar zijn zoon Willem Batavus (de latere prins Willem V) dan pas drie is, neemt zijn weduwe Anna van Hannover vanaf 1751 als regentes de staatszaken waar. De door Willem IV tot legeraanvoerder benoemde hertog van Brunswijk¹⁵ wordt de voogd en opvoeder van de kleine Willem. Regentes Anna en voogd Brunswijk beseffen dat zij de Republiek zo goed mogelijk moeten besturen tot het moment waarop Willem Batavus meerderjarig is (in 1766), en dat gaat niet van een leien dakje. De economie draait relatief gezien nog redelijk maar gaat wel achteruit met het geleidelijk verlopen van de overzeese handel (inclusief die van de Verenigde Oostindische Compagnie en de West-Indische Compagnie), waardoor her en der armoede en werkloosheid en daarmee de onvrede toenemen. Veel regenten willen de minderjarigheid van de jonge Willem V benutten om de macht van de toekomstige erfstadhouder weer wat in te dammen. Zij verdenken de Engelse Anna er bovendien van de Republiek ten gunste van haar geliefde Engeland tegen te werken. In steden en gewesten ontstaan weer facties onder de regenten, net als voorheen, waarbij sommigen in de staatse traditie de macht van de (erf)stadhouder zoveel mogelijk willen inperken, anderen zich met Anna dan wel de hertog van Brunswijk verbinden. Dit is dus ruwweg de politieke situatie in de Republiek (en in Holland, als rijkste en machtigste gewest) in 1752.

In Hollandse steden, waaronder Gouda, ontstaan regelmatig facties binnen de vroedschap. Een factie groeit meestal doordat een machtige regent, zoals een burgemeester, erin slaagt familieleden, vrienden en sympathisanten in de vroedschap en in de magistratuur te verkozen te krijgen. Binnen zo'n factie bestaat er een vorm van onderlinge afhankelijkheid en loyaliteit, vaak gepaard gaande met parallelle economische belangen en gelijksoortige politieke opvattingen.

Het geboortehuis van Cornelis Joan de Lange: Westhaven 42 in Gouda, sinds 1966 rijksmonument, no. 16976 (foto auteur).

Die opvattingen hebben overigens wel eens de neiging onder bepaalde omstandigheden te veranderen, omdat het belang van de familie en de factie vaak het zwaarst weegt. Aangezien er binnen een vroedschap vrijwel altijd twee of meer facties onderscheiden kunnen worden, heerst er tussen de regenten onderling regelmatig een vorm van rivaliteit. Wie krijgt een openvallende post in de vroedschap of het schepencollege? Wie mag de nieuwe burgemeester leveren nu een van de vier burgemeesters is overleden? Maar ondanks alle interne rivaliteit zijn de regenten het over één ding eens: de goed betaalde publieke functies dienen binnen de eigen groep van patricische families te blijven.

Zoals Jacob Johannes de Jong in zijn beschrijving van de facties in de Goudse vroedschap schrijft: 'De factie kwam algemeen voor en was niet zozeer gericht op inhoudelijke kwesties, als wel op directe belangenbehartiging van een deel van de vroedschap. De regenten gebruikten facties om de macht te verwerven en deze te behouden. De factiestrijd was echter tegelijkertijd een van de voornaamste bedreigingen van de stabiliteit van het patriciaat. Zowel idee (ideologie) als interest (belang) speelden als samenbindende elementen een belangrijke rol binnen de factie.'¹⁶ De voornaamste ontwikkeling op bestuurlijk gebied in een stad als Gouda is eeuwenlang dan ook dat de ene factie na verloop van tijd de andere voorbijstreeft en deels verdringt. Wel wordt na 1748 de machtsstrijd tussen facties wat minder belangrijk omdat de strijd zich meer gaat afspelen tussen consulairen en niet—consulairen.¹⁷ Er zijn ook maar weinig regels die de vorming van facties of familie- en vriendenblokken binnen de vroedschap tegengaan. De voornaamste regel is eigenlijk, dat een vader en een zoon dan wel twee broers nooit tegelijkertijd in de vroedschap mogen zitten. Twee neven, vader en schoonzoon, oom en neef, zwagers, dat kan echter wel.

De factie draagt ook een sterk element van eer in zich. De familie moet nakomelingen voortbrengen en bezit en maatschappelijke positie alsmede normen en waarden doorgeven. Ieder individu moet hieraan meewerken. Zijn eigen belangen zijn sterk verbonden met die van zijn naaste verwanten – in de eerste plaats de leden van zijn gezin, daarna een bredere familiekring. Vanwege de 'natuurlijke' genegenheid tussen broers en zussen moeten zij in vriendschap met elkaar omgaan. Ondanks verschillen in mening en karakter dienen familieleden in de Republiek eind achttiende eeuw, een maatschappij met een relatief zwakke institutionele structuur, solidair te blijven. Onder naaste verwanten is dit zelfs een morele plicht, een kwestie van eer, en wie die plicht verzaakt, zet zijn reputatie op het spel. De begrippen verwantschap en vriendschap overlappen elkaar dus vaak. Personen die in het netwerk van betrouwbare relaties zitten, al dan niet verwant, worden 'vrienden' genoemd. Het is een opvatting die reeds in de Oudheid bestond.¹⁸

Deze op familie gerichte houding betekent dat het familiehoofd, meestal de oudste man van de oudste generatie, een grote verantwoordelijkheid draagt. Hij moet de familiale solidariteit en de reputatie van zijn geslacht bewaken en ingrijpen wanneer deze worden bedreigd. Als gezinshoofd is hij tevens juridisch verantwoordelijk voor vrouw en kinderen. Hij moet zorgen voor bescherming, onderdak, voeding en onderwijs. Daar staat tegenover dat de andere gezinsleden hem moeten gehoorzamen. Zijn gezag wordt